

SZÉLL GÁBOR

Iustinianus és Theodora sajátos küzdelse a monofizitákkal

Iustinianus politikájának egyik fő jellemzője a római univerzalizmus, amelynek jegyében igyekezett visszafoglalni a barbárok kezén lévő nyugati provinciákat, ez viszont nem kedvezett sem a keleti területek szakadár mozgalmainak, sem pedig a monofizita mozgalom további terjedésének.¹ A császár a vallási prularizmust elutasítva a különbségek felszámolására törekedett, a birodalmi egyház megteremtése érdekében pedig megpróbált egyezsége jutni a római pápával, és az így kialakított egységet védelmezve határozottan fellépett mind az arianus és a monofizita eszmékkel, mind pedig a pogányság maradványaival szemben.

A császárnak különböző taktikákat és gyakran változó álláspontot kellett alkalmaznia ahhoz, hogy a célként kitűzött vallási egység létrejöhessen a birodalomban. Saját hatalmát igyekezett korlátlanul kiterjeszteni és összekapcsolni a legfelső szintű egyházi vezetéssel, így erőteljes központosításra törekvő politikája révén kiteljesedett a ceszaropapizmus.² Elszántan teljesítve uralkodói kötelességét mindig kiállt a keresztény hit védelme mellett, de szóba sem került az egyház autonómiájának elismerése.³ Az egyház életét ugyanúgy irányította, mint az állami szerveket: hitbéli kérdésekben önállóan döntött és elnökként részt vett a püspöki zsinaton, az általa megrendelt egyházi rendelkezéseket jóváhagyta, a későbbiekben pedig a sajátjának tekintette, ezért ezek nagy része bekerült a *Codex* és a *Novellae* törvényei közé.⁴ Iustinianus tehát nemcsak úgy avatkozott be az egyház belügyeibe, hogy világi törvényekkel szankcionálta a zsinati döntéseket, hanem saját hitvallását tette kötelezővé az igazhitűek számára. A szükség esetén alkalmazott erőszakos módszerek számos esetben annak ellenére váltottak ki felháborodást, hogy meggyőződése valóban a többség véleményét tükrözte.⁵

Iustinianus szerint nem szükséges meghatározni az egyház és az állam pontos viszonyát, mivel a földrajzi kiterjedés és a lakosság tekintetében a kettő egybeesik, és Isten akarata az, hogy a keresztény római császár – Krisztus földi hivatalának vezetőjeként – egy kézben egyesítse a lakott területeket.⁶ A keresztény hit terjesztése és a dogmatikus vitákban való állásfoglalás ugyan az egyház feladata, de az ehhez szükséges külső rendet és a jogi háttérrel a császárnak kell biztosítania ahhoz, hogy hatékony és mindenkire alkalmazható döntések születhessenek.⁷ Vallási rendeletei és az ellenállókkal szemben alkalmazott erőszakos fellépése egy tipikus keresztény

¹ Meyendorff 2001. 274.

² Heussi 2000. 149.

³ Alivisatos 1913.

⁴ Baán 1997. 18.

⁵ Dvornik 1966. 820–823.

⁶ Iust. nov. 69.4.1.

⁷ Meyendorff 1968. 45–60.

császár felelősségérzetét mutatja,⁸ hiszen egy ilyen uralkodónak segítenie kell, hogy a keresztények megvallhassák az igaz hitet, de le is kell számolnia a téves tanítást hirdető eretnekmozgalmakkal.⁹ Maga Iustinianus is azt vallotta az 553-as constantinopolisi zsinat megnyitására írt összefoglalójában, hogy az első négy egyetemes zsinat sajátos ötvözetét jelentette az ókeresztény püspökök gyűléseinek és a császári birodalmi törvényszéknek.¹⁰

A Iustinianus által bevezetett *pentarchikus rendszer* szerint az egyetemes egyházat öt patriarchatus (Róma, Constantinopolis, Alexandria, Antiochia és Hierosolyma) irányítja, de mivel a császár egyes intézkedései és a monofizita szakadás gátolta ennek az egyensúlyi helyzetnek a megvalósulását, uralkodása alatt a keleti területeken Constantinopolis került vezető pozícióba a többi patriarchatus fölött is, valójában tehát két keresztény központ maradt a birodalomban: nyugaton Róma egy ökumenikus pápával, keleten pedig Constantinopolis egy ökumenikus patriarchával.¹¹

A catholicus egyház fejének a római pápát tekintette, mert az egyház és a birodalom hitbéli egysége csak római irányítással biztosítható. Az 535 májusában kiadott 9. törvénycikk szerint „senki sem kételkedik abban, hogy a régi Rómában van a legfelső papi hatalom csúcspoka.” II. Iohannes pápához írt levelében Rómát „minden egyház fejének” nevezte.¹² Epiphanius patriarchához küldött levelében azzal indokolja a monofiziták elleni fellépés szükségességét, hogy „mindenki őrizze meg az egységet a régi Róma patriarchájával és pápájával... mert ő a feje Isten papjainak, és ezért, mert valahányszor körünkben eretnekség támadt, mindig e tiszteletreméltó szék elítélte ezt.”¹³

A birodalom politikai és vallási megosztottsága miatt mégsem volt mindig zavartalan Iustinianus és az egyház viszonya. A császár a birodalmi egységre törekedve mindent megtett a nyugati területek visszahódításáért, amelyhez a keleti perzsa határ megerősödésében bízva kezdett hozzá, és ehhez igazította keleti valláspolitikáját is. Uralkodása alatt folyamatosan válsztania kellett aközött, hogy a nyugati egyházhoz csatlakozzon, vagy a keleti monofizitákkal kössön békét: talán éppen ezért sikerültek egyre kevésbé a vallási kiegyezésre irányuló törekvései.

Iustinianus uralkodói portréját egyházpolitikai intézkedéseinek tükrében a kutatók egészen eltérő módon rajzolták meg. Harnack elismeri a császár dogmatikai hozzáértését, de felrója, hogy amikor Iustinianus eretneknek minősített egyházi vezetőket, akkor egyúttal felszámolta az antiochiai és az alexandriai iskolákat is.¹⁴ Bolotov szerint Iustinianus fő célja az volt, hogy a chalcedonianusokat és a monofizitákat kibékítse egymással,¹⁵ Schwartz viszont dilettánsnak tartja a császárt, aki teológiai érdeklődése miatt megfélekezett császári méltóságáról.¹⁶ Weiss nem ismeri el Iustinianus teológiai képzettségét,¹⁷ Jugie szerint pedig csak a kor nézeteit szóltatta meg.¹⁸

⁸ Meyendorff 2001. 319.

⁹ Iust. conf. 6–12.

¹⁰ ACO 4.1.1.7.1–5.

¹¹ Iust. nov. 109.; 131.; 123.3.

¹² Cod. Iust. 1.1.8.

¹³ Cod. Iust. 1.1.7.

¹⁴ Harnack 1894. 389–398.

¹⁵ Bolotov 1918. 373–374.

¹⁶ Schwartz 1960. 276–320.

¹⁷ Weiss 1986. 149.

¹⁸ Jugie 1925. 2277–2290.

Anastos már nagy jelentőséget tulajdonít a császár krisztológiai törekvéseinek: ő alakította a *Henoticon* javaslatát elfogadhatóvá, ezért a chalcedoni dogma újbóli értelmezését egyenesen *iustinianizmusnak* lehetne nevezni.¹⁹ Beck felismeri a császár egyházi törekvéseinek újszerűségét,²⁰ Meyendorff a keresztény gondolkodásmód iustinianusi továbbfejlődéséről beszél,²¹ Gray pedig dicséri a császárnak azt a felismerését, hogy Leo *Tomusát* össze kell kapcsolni Chalcedon cyrillianus értelmezésével.²² Grillmeier igazolja, hogy Iustinianus egyházpolitikája a korszak összes vallási csoportjára nagy hatással volt, egyúttal a krisztológiának is fejlődési utat mutatott.²³

A császár egységesítő törekvéseit a legnagyobb mértékben azok a keleti keresztények akadályozták, akik nem fogadták el a chalcedoni zsinat határozatait és krisztológiai állásfoglalását. A monofiziták radikális csoportjait, vagyis Eutyches követőit és a Henoticon is megtagadó *fejtelenekeket* (*akephalosok*) az eretnekekhez hasonlóan üldözték, de az alexandriai egyház irányításával terjedő, mérsékeltebb monofizita eszmék rendkívül nagy tömegeket hódítottak meg.

Iustinianusnak jóval óvatosabb politikát kellett folytatnia velük szemben, és ebben nagy mértékben támaszkodhatott felesége, Theodora együttműködésére és tanácsaira. Bár a császári udvar hivatalosan mindig chalcedonianus maradt, a császárné származásánál fogva a monofizita tanokhoz kötődött. Theodora úgy gondolta, hogy valójában a Severus-féle monofiziták is egyetértenek a chalcedoni dogmával, de mivel nem egyenlő felekként kezelik őket és nem megfelelő tiszteletet kapnak, azok eleve elutasítják a chalcedonianusok álláspontját.²⁴ Mivel a császári pár aktívan együttműködött a valláspolitikában a szerepek egymás közti megosztásával, Theodora révén a monofizitákkal, Iustinianuson keresztül pedig a chalcedonianusokkal sikerült állandó kapcsolatot fenntartani a viták során, noha ez általában nem könnyítette meg az egyházi pártok kibékítését.²⁵

A császár meg volt győződve arról, hogy a chalcedonianusok csak úgy mentesülhetnek a nestorianizmus gyanúja alól, ha elfogadják a szkíta szerzetesek által javasolt *theopaschita-formulát*. Iustinianus már 518-519 körül comesi rangban, a császár testőrparancsnokaként kapcsolatba került ezzel a problémával: először óvatosságra intette Hormisdas pápát,²⁶ röviddel később viszont több levélben is a formula jóváhagyását kérte, hogy békét teremtsen a monofiziták és a chalcedonianusok között.²⁷ Bár ekkor még nem sikerült a célját elérnie, írásaiban kitartóan ragaszkodott a theopaschita-formulához, amely a monofiziták számára is elfogadható volt, így feltételezhetjük, hogy ennek elismerésében nagy szerepet játszott Theodora monofiziták iránti szimpátiája is.²⁸ Iustinianus – hogy közelítse a monofiziták és a chalcedonianusok álláspontját – már az 528-ban kiadott császári hitvallás bevezetőjébe is bevette ezt a formulát, de a hivatalos jóváhagyásra ekkor még nem került sor.²⁹

Iustinianus 522-ig kemény kézzel üldözte a Severus-féle monofizitákat, de erőszakossága nem hozta meg a várt eredményt és a legtöbb helyen ellenállási központok alakultak ki, ezért

¹⁹ Anastos 1964. 2.3–5.

²⁰ Beck 1959. 377.

²¹ Meyendorff 1968.

²² Gray 1988. 478.10–30.

²³ Grillmeier 1989. 496–497.

²⁴ Meyendorff 2001. 291.

²⁵ Bolotov 1918. 378–380.

²⁶ *Coll. avell. ep.* 187. = AMZ 3.

²⁷ *Coll. avell. ep.* 188; 191; 196; 235. = AMZ 4; 5; 6; 8.

²⁸ *Vict. Tunn. chr.* 529.

²⁹ *Cod. Iust.* 1.1.5.

változtatnia kellett az egyházpolitika irányvonalán. 527-től fokozatosan visszatérhettek az Antiochiából száműzött monofizita püspökök, akiket Theodora vett pártfogásába Iustinianus tudtával és beleegyezésével, és gyakran személyes kapcsolatokat is fenntartott a monofizita vezetőkkel.³⁰

A chalcedonianusok egyre erősebben fejezték ki elégedetlenségüket a monofizitáknak való kedvezés miatt, ezért a császár igyekezett a chalcedoni dogma feladása nélkül, kisebb engedményekkel megnyerni magának a monofizitákat, és mindenki számára elfogadhatóvá tenni a hitvallás cyrillusi értelmezését. Theodora javaslatára 531-ben egy monofizita delegáció érkezett Constantinopolisba, hogy ott chalcedonianus püspökökkel tárgyaljanak a vitás kérdésekről.³¹ Ekkor már a Hormisdas-palotában monostort is berendeztek számukra, a sycæ-i elővárosban pedig nyíltan tarthattak istentiszteletet.³²

Az 532-ben kitört Nika-felkelés egy időre megakasztotta a tárgyalásokat, hiszen az Anastasius által támogatott Zöldek főként a monofiziták közül kerültek ki, a Iustinus uralkodása alatt megerősödött Kékek pedig inkább chalcedonianus elveket vallottak.³³ A felkelés leverése után Iustinianus ismét megfelelően optimista légkört teremtett békítő politikája folytatásához, így az 532 tavaszán összehívott tanácskozáson a hat monofizita és a hat chalcedonianus püspök szakértők és papok segítségével nyugodt körülmények között, higgadt hangnemben tudott vitázni a problémás kérdésekről.³⁴

A megbeszélésen a monofiziták elismerték, hogy Dioscorus püspök hibát követett el, amikor 449-ben befogadta a közösségbe az eretnek Eutychest, ezért Marcianus jogosan hívta össze a chalcedoni zsinatot. Nem fogadták viszont el azokat a két természetre vonatkozó kifejezéseket, amelyeket a chalcedoni dogmában használtak, és elutasították a zsinaton rehabilitált cyrusi Theodoretus és edessai Ibas munkáit, amelyek miatt egyenesen nestorianizmussal vádolták meg Chalcedont.³⁵ A későbbi Három fejezet-vita tehát visszavezethető az 532-es tanácskozássokra, ahol Iustinianus is egyetértett az elítélésükkel, és még ki is egészítette a listát mopsuestiai Theodorusszal és tarsusi Diodorusszal.

A tárgyalásokat az ephesusi metropolita, Hypatius vezette, de amikor világossá vált, hogy nem megfelelő sikerrel tudja képviselni a chalcedonianusok álláspontját, és a monofiziták közül csak egy püspök állt át a chalcedonianusokhoz, maga a császár lépett közbe és fogalmazta meg álláspontját. Iustinianus az egyik levelet – az 533. március 15-én kiadott edictum hitvallása alapján – a monofizita uralom alatt álló Alexandria kivételével minden nagyobb egyháznak elküldte,³⁶ a másikat pedig március 26-án a constantinopolisi Epiphaniusnak címezte egyetemes patriarchának szólítva őt.³⁷ A császár a chalcedoni dogma mellé állva megerősítette Nestorius, Eutyches és Apollinaris elítélését, valamint a négy egyetemes zsinat határozatait és az 528-ban törvénybe foglalt theopaschita-formulát.

534-ben Hypatius vezetésével egy küldöttség érkezett Constantinopolisból a pápához, hogy Rómát is megnyerjék a theopaschizmus ügyének. II. Iohannes pápa Iustinianus június 6-ai

³⁰ Browning 1981. 63–69.

³¹ Meyendorff 2001. 297.

³² Duchesne 1915. 57–79.

³³ Jarry 1968.

³⁴ Meyendorff 2001. 292.

³⁵ Brock 1981. 116–117.

³⁶ *Epistula ad Constantinopolitanos*. (Cod. Iust. 1.1.6.)

³⁷ *Epistula ad patriarcham Epiphanium*. (Cod. Iust. 1.1.7.)

kérésének megfelelően³⁸ jóváhagyta ezt a formulát.³⁹ Theophanes szerint 535-536-ra tehető az a császári rendelet, amely alapján a Iustinianustól vagy az 5. század végéről származó szöveg bekerült a bizánci liturgiába is.⁴⁰

Az 532-es tanácskozások után Theodora nyomására Alexandria és Constantinopolis élére monofizita püspökök kinevezésére került sor. Alexandriában a monofizita Timotheus regnálása idején a monofizitáknak nem volt részük üldözésben, így Timotheus 535. február 7-ei halála után, 9-én vagy 11-én a szintén monofizita elveket valló Theodosiust emelték püspökké Theodora segítségével, de a monofiziták Iulianust követő csoportja tiltakozott ez ellen és egy Gaianus nevű archidiaconust választott vezetőnek.⁴¹ Iustinianus a felkelés leverése érdekében hatezer katonát küldött Alexandriába Narses vezetésével, hogy Gaianus háromezer hívét legyilkolva megerősítse Theodosius pozícióját. A valódi szakadás Alexandriában 536-ban következett be a Theodosius által vezetett koptok és a császár chalcedonianus elveit követő melkiták között.⁴²

Constantinopolisban 535 júniusában a chalcedonianus Epiphanius után Theodora segítségével a monofizita elveket valló Anthimius lett a patriarcha,⁴³ aki azonnal tárgyalásokat kezdett a pár hónappal korábban püspökké kinevezett alexandriai Theodosiusszal, és a jóval korábban⁴⁴ leváltott Severusszal, aki a chalcedonianus Ephremius regnálása idején szervezett monofizita közösséget Antiochiában, ezért még mindig száműzetésben élt, de továbbra is törvényes patriarchának vallotta magát. Az 532-ben még chalcedonianus oldalon álló Anthimius megkeresésére Severus Constantinopolisba látogatott, ahol a három patriarcha tervet készített arról, hogy a monofiziták milyen formában fogadhatják el a chalcedoni dogmát, de a békés rendezés ekkor még nem járt sikerrel.⁴⁵

Bár Theodora mindent megtett azért, hogy a monofiziták vezetői magas egyházi hivatalokat kapjanak és így egység jöjjön létre az egyházon belül, Róma tiltakozása miatt a császárné törekvései kudarcot vallottak. Iustinianus, hogy közelítse a monofizita és a chalcedonianus álláspontokat, egy újabb tanácskozást készített elő Agapetus pápával, aki eredetileg a gót Theodahad megbízásából érkezett a fővárosba 536. február 2-án, hogy lebeszélje Iustinianust a Belisar által vezetett gótok elleni háború elindításáról. A küldetés eredménytelen maradt, de Agapetus a római egyház fejeként minden kötelező tiszteletet megkapott a császártól, így hatásosan fel tudott lépni a személycseréket fontolgató Theodora törekvései ellen.⁴⁶

Agapetus a megbeszélés alkalmával meggyőzte Iustinianust a chalcedoni zsinat határozatainak helyességéről, ezért a császár visszatért korábbi erőszakos politikájához, és eltávolította a monofizita vezetőket. Az antiochiai Severushoz hasonlóan Iulianus, Halicarnassus püspöke is Alexandriába menekült,⁴⁷ a constantinopolisi Anthimius ügye viszont nem bizonyult ennyire egyszerűnek. Agapetus már 536 februárjában megszakított vele minden kapcsolatot, de ekkor Theodora javaslatára a császár száműzetéssel fenyegette meg a pápát. Iustinianus végül belátta Anthimius hűtlenségét, és sikerült a helyére 536 márciusában a chalcedonianus Menast kinevez-

³⁸ *Epistula ad papam Iohannem II. (coll. avell. ep. 84.)*

³⁹ *Cod. Iust.* 1.1.8.

⁴⁰ Theoph. *chronogr.* 1.6028.

⁴¹ *Vict. Tunn. chr.* 538.2.

⁴² *Vö. Vict. Tunn. chr.* 540.2.

⁴³ *Vict. Tunn. chr.* 537.

⁴⁴ 518. szeptember 29-én.

⁴⁵ Maspéro 1923. 128.

⁴⁶ Meyendorff 2001. 296.

⁴⁷ *Vict. Tunn. chr.* 539.

nie.⁴⁸ Anthimiust a trapezunti egyház élére helyezték, ami még bizonytalanabbá tette pozícióját, hiszen az egyik püspöki székből a másikba való áthelyezés az egyház szabályaiba ütközött.⁴⁹

Az antiochiai és a constantinopoli vezetők száműzése súlyos csapást jelentett a monofiziták számára. Iustinianus ugyanakkor elsőként ismerte el írásban, hogy a püspököknek joga van a bitorlókat felfüggeszteni és helyükre utódokat kinevezni, azonban ez nemcsak a római pápa, hanem a monofizita vezetők hatalmát is megerősítette: a száműzetésben lévő alexandriai Theodosius például Theodora támogatásával más püspökök és papok felszentelésébe kezdett.⁵⁰

Miután Agapetus 536. április 22-én váratlanul meghalt, a császár május 2-ára zsinatot hívott össze a monofizitákkal kapcsolatos ügyek rendezésére és Silveriust jelölte a pápai trónra. A zsinat augusztus 6-ai ülésén Iustinianus elítélte többek között Anthimiust, Severust és Petrust, így a chalcedoni álláspont ismét erősödött.⁵¹ Theodora nem hagyott fel korábbi törekvéseivel, és Silverius helyett saját jelöltjét, Vigilius diaconust igyekezett kinevezni Róma püspökévé, aki már néhány évvel korábban is pályázott erre a tisztségre. Bár 532-ben II. Bonifatius őt nevezte meg utódjának, mégis II. Iohannest választották Róma püspökévé, Vigilius pedig apocrisariusként a pápa állandó constantinopoli követé lett, és ilyen minőségben alapos betekintést nyert a császári udvar ügyeibe, és jelentős kapcsolatokat is kiépíthetett tekintélyes személyekkel.⁵²

Theodora először a korábban Agapetus kíséretében lévő Pelagiust bízta meg azzal, hogy akadályozza meg Silverius itáliai partraszállását, terve azonban kudarcot vallott, mert a Rómát ostromló Theodahad gót király támogatásával Silveriust választották meg pápának 536 júniusában.⁵³ A császárné azonnal meggyanúsította őt a gótokkal való összejátszással, és miután Belisar 536 decemberében bevonult Rómába, 537-ben pedig megölték Theodahadot, sikerült rövid időn belül száműzni Silveriust. Az új pápa 537. március 29-én a monofizitákkal szimpatizáló és Theodora támogatását bíró Vigilius lett, aki már korábbi levelezésében több alkalommal is megígérte a császárnénak, hogy pápává választása esetén támogatni fogja Iustinianus egyházpolitikai törekvéseit.⁵⁴

Belisar itáliai győzelmével a gótok már nem veszélyeztették a római egyház Constantinopolisszal való együttműködését, Theodora viszont még nagyobb befolyáshoz akarta juttatni a monofizitákat. Mivel ezt az álláspontot Róma továbbra is elutasította, Iustinianus újabb támadást indított Severus követőivel szemben, és elsősorban erőszakos úton próbálta felszámolni a Constantinopolisból száműzött monofizita vezetők tevékenységét. Első lépésként Severus összes hívét Alexandriába száműzte, de Antiochiában nem volt szükség különösebb retorziókra, mivel 527 óta az amidai Ephremius vezette a patriarchatust, és megbízható módszerekkel terjesztette a chalcedonianusok tanításait.⁵⁵

A császár dogmatikus levelet írt az alexandriai szerzeteseknek, hogy meggyőzze őket arról, összeegyeztethető a chalcedoni dogma Athanasius és Cyrillus tanításával.⁵⁶ Az alexandriai monofiziták vezetőit egymás után száműzték: Gaianus 535 májusában vonult a sardiniái

⁴⁸ Vict. Tunn. *chr.* 540.1.

⁴⁹ Meyendorff 2001. 297.

⁵⁰ Duchesne 1915. 62–63.

⁵¹ *Constitutio Iustiniani imperatoris contra Anthimum, Severum, Petrum et Zooram.* In AMZ 46-54. = ACO 3. 119–123. = Iust. *nov.* 42.

⁵² Félegyházy 1967. 44.

⁵³ LP 290.

⁵⁴ LP 296-297.; vö. Lib. *brev.* 22.

⁵⁵ Lebon 1914. 197–214.

⁵⁶ *Contra Monophysitas.* In Schwartz 1939. 5–43.; elemzése: Baán 1997. 33–37.

Carthagóba, Theodosius pedig 536 végén a thraciai Dercosba menekült. Az alexandriai patriarchatus vezetőjévé a Tabenna kolostorából érkezett Paulus Prestort választották, aki néhány évvel később, 540-ben Gazában „*ünnepelni kezdte*” a korábbi monofizita püspök, Dioscorus 517-es „*távozását*”, és nemcsak a monofizitákkal, hanem a császári hivatalnokokkal szemben is erőszakosan viselkedett. Egy palaestini tanácskozás azonnal döntött a püspök leváltásáról, és röviddel később a sokkal jelentéktelenebb Zoilust nevezték ki a tisztségre.⁵⁷ Az új patriarcha levélben számolt be Iustinianusnak a városban még mindig zajló teológiai vitákról, ő pedig dogmatikus levélben erősítette meg a chalcedonianusok álláspontját.⁵⁸

Miután Severus 538-ban meghalt, Theodora a száműzött Theodosiusnak menedéket adott Constantinopolis külvárosában,⁵⁹ ahol népes személyzettel és papsággal körülvéve a monofizita egyház vezetőjeként kezdett működni, követői pedig továbbra is Alexandria törvényes patriarchájának tekintették őt. Iustinianus azért egyezett bele a monofizita vezetők pártfogásába, mert biztosítani akarta az ő jelenlétüket is akkor, ha megszületik a mindkét fél számára elfogadható formula. Theodosius azonban – kihasználva Theodora támogatását – a tellai Iohanneshez hasonlóan tömeges felszentalésekbe kezdett, ráadásul a birodalom külpolitikai érdekei is úgy kívánták, hogy 542-ben a perzsák felkérésére ő maga szentelje fel Theodorust Bostra, Jakob Bar’ Addait pedig Edessa püspökévé.⁶⁰

Theodora tehát megpróbálta a monofizitákat a chalcedonianusokkal való megegyezés felé terelni, de törekvései éppen ellenkező hatást váltottak ki és végleges szakadáshoz vezettek. Iustinianus ismétlődő erőszakos módszerei és Theodora monofiziták iránt tanúsított segítőkészsége egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a császár által megálmodott vallási egység még rendeletek kiadásával és a katonaság bevetésével sem tudott megvalósulni, és szinte fanatikusává növelték az egymással szemben álló monofiziták és chalcedonianusok küzdelmét. Theodora 548-ban bekövetkezett halála után Iustinianusnak egyedül kellett folytatnia a megbékítés tervét, de törekvése ellenállásba ütközött az egyházi vezetők és a megtérített tömegek körében egyaránt, különösen az örigenizmussal és a Három-fejezet elítélésével kapcsolatos viták során.

IRODALOM

- ALIVISATOS, H.: *Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian I.* Berlin, 1913, repr. 1973, Scientia Verlag.
- ANASTOS, M. V.: Justinian’s Despotic Control over the Church as Illustrated by his Edicts on the Theopaschite Formula and his Letter to Pope John II in 533. *Mélanges G. Ostrogorsky*. 2. Belgrad, 1964. 1–11.
- BAÁN I.: *Justinianus császár teológiája*. Varia Byzantina II. Budapest, 1997, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- BECK, H.-G.: *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*. München, 1959, C. H. Beck.
- BOLOTOV, V. V.: *Isztorija cervki v period vszelenszkijh szoborov*. Lekcii po isztorii drevnyej cervki IV. Petrograd, 1918; repr. 1970.
- BROCK, S.: The Conversation with the Syrian Orthodox under Justinian. *Orientalia Christiana Periodica* 47 (1981) 87–121.
- BROWNING, R.: *Justinian and Theodora*. New York, 1981, Gorgias Press.

⁵⁷ Vict. Tunn. chr. 541.1.

⁵⁸ *Epistula ad Zoilum*. In AMZ 58–61.; elemzése: Baán 1997. 37–39.

⁵⁹ Vict. Tunn. chr. 540.2.

⁶⁰ Roey 1950–1954. 339–360.

- DUCHESNE, L.: Les protégés de Théodora. *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 35 (1915) 57–79.
- DVORNIK, F.: *Early Christian and Byzantine Political Philosophy*. Vols. I–II. Dumbarton Oaks Studies 9. Washington, 1966, Dumbarton Oaks Pub Service.
- FÉLEGYHÁZY J.: *Az egyház a korai középkorban*. Budapest, 1967, Szent István Társulat.
- GRAY, P. T. R.: Art. Justinian, Kaiser. In *Theologische Realencyclopädie*. Bd. 17. Berlin, 1988, Walter de Gruyter. 478. 10–30.
- GRILLMEIER, A.: *Die Kirche von Konstantinopel im 6. Jahrhundert*. Jesus der Christus im Glauben der Kirche 2/2. Freiburg–Basel–Wien, 1989, Herder.
- HARNACK, A. von: *Lehrbuch der Dogmengeschichte*. Vol. II. Freiburg–Leipzig, 1894, Mohr.
- HEUSSI, K.: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Ford. Magyar I. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
- JARRY, J.: *Hérésies et factions dans l'Empire byzantin du IVe au VIIe siècles*. Paris, 1968, Le Caire.
- JUGIE, M.: Art. Justinien Ier. In *Dictionnaire de Théologie Catholique*. t. 8/2. Paris, 1925, Letouzey. 2277–2290.
- LEBON, J.: *Ephrem d'Amida, patriarche d'Antioche*. Louvain, 1914.
- MASPÉRO, J.: *Histoire des patriarches d'Alexandrie (518-610)*. Paris, 1923, Kessinger Publishing Company.
- MEYENDORFF, J.: Emperor Justinian, the Empire and the Church. In *Dumbarton Oaks Papers* 22 (1968) 45–60.
- MEYENDORFF, J.: *Birodalmi egység és keresztény szakadások. Az egyház 450-680 között*. Varia Byzantina IV. Ford. Utry G. Budapest, 2001, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány.
- ROEY, A. VAN: Les débuts de l'église jacobite. In A. Grillmeier – H. Bacht. (szerk.): *Das Konzil von Chalkedon: Geschichte und Gegenwart II*. Würzburg, 1950-1954, Echter-Verlag. 339–360.
- SCHWARTZ, E. (hrsg.): *Drei dogmatische Schriften Justinians*. München, 1939, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- SCHWARTZ, E.: *Zur Kirchenpolitik Justinians*. Zur Geschichte der alten Kirche und ihres Rechts. Gesammelte Schriften IV. Berlin, 1960, Walter de Gruyter.
- WEISS, G.: *Byzanz. Kritischer Forschungs- und Literaturbericht 1968-1985*. Historische Zeitschrift, Sonderheft 14. München, 1986, Oldenbourg.

FORRÁSOK

- ACO = *Acta Conciliorum Oecumenicorum iussu atque mandato Societatis Scientiarum Argentoratensis*. Vols. I–XXV. Ed. E. SCHWARTZ, cont. J. STRAUB. Berlin, 1914–1984.
- Cod. Iust.* = *Codex Iustinianus*. In *Corpus Iuris Civilis*. Vol. II. Ed. P. KRUGER. Dublin–Zürich, 1967.
- Coll. avell. ep.* = *Collectio Avellana. Epistulae imperatorum, pontificum, aliorum inde ab a. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae*. Vols. I–II. In *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. 35. 1–2. Ed. O. GUENTHER. Vienna, 1895–1898.
- Iust. conf.* = *Iustinianus: Confessio rectae fidei*. In *Drei dogmatische Schriften Justinians*. Hrsg. E. SCHWARTZ. MÜNCHEN, 1939. 71–110.
- Iust. nov.* = *Iustinianus: Novellae*. Eds. R. SCHOELL–G. KROLL. Dublin–Zürich, 1972.
- Lib. brev.* = *Liberatus: Breviarium causae Nestorianorum et Eutylianorum*. In PL 68. 963–1052. Ed. J. P. MIGNE. Paris.
- LP* = *Liber Pontificalis Ecclesiae Romanae*. Vols. I–II. Ed. L. DUCHENSE. Paris, 1955.
- AMZ* = *Scritti teologici ed ecclesiastici di Giustiniano*. In *Legum Iustiniani Imperatoris Vocabularium*. Subsidia III. Eds. M. AMELOTTI–L. MIGLIARDI ZINGALE. Milano, 1977.
- Theoph. chronogr.* = *Theophanes: Chronographia*. In PG 108, 477b. Ed. J. P. MIGNE. Paris.
- Vict. Tunn. chr.* = *Victoris Tonnennensis episcopi chronica*. In MGH AA XI., CM 2. Ed. TH. MOMMSEN. Berlin, 1894. 163–206. Magyarul lásd: *Tunnunai Victor: Chronica (444-565)*. Ford. SZÉLL G. Documenta Historica 80. Szeged, 2008, JATEPress. 13–50.

GÁBOR SZÉLL

Justinian and Theodora's Peculiar Struggle with the Monophysites

During the reconquest of the barbarian-held western provinces, in his effort to establish religious unity in the Byzantine Empire, Emperor Justinian – his powers extended – issued secular decrees to sanction the decisions of bishops, making his own creed compulsory for Catholics. In the 530s he was constantly faced with the dilemma of whether to join the western church, which honoured the decisions of the Council of Chalcedon, or to reconcile himself to the Monophysites, popularised by Alexandria. As Theodora had an affinity for the Monophysites, Justinian had changed his attitude several times. However, both his violent methods and his frequent replacement of clerical leaders had contributed to the fact that rather than an agreement, an ultimate schism had occurred between the two groups.

POLITIKAI PÁRTOK SPANYOLORSZÁGBAN

1931 – 1936

ZALAI ANITA